

PARALINGVISTIK VOSITALARNING TASNIFI HAQIDA

Hamdamova Sevara Saidmurodovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada paralingvistik vositalarning tilshunoslikdagi o'рни va ularning tasnifi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda paralingvistika tushunchasining nazariy asoslari, turli tilshunos olimlarning qarashlari hamda paralingvistik birliklarning kommunikativ jarayondagi ahamiyati yoritildi. Shuningdek, paralingvistik vositalarning fonatsion (ovozga oid), kinetik (tana harakatlari bilan bog'liq) va grafik vositalar kabi asosiy turlari tasniflanib, ularning nutq mazmunini ifodalashdagi roli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, paralingvistik vositalar nutqning emotsional-ekspressiv jihatlarini kuchaytiradi, muloqotning samaradorligini oshiradi hamda kommunikativ ma'noni yanada aniq yetkazishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: paralingvistika, paralingvistik vositalar, noverbal kommunikatsiya, mimika, imo-ishora, intonatsiya, nutq tempi, kommunikativ jarayon, nutq madaniyati.

Kirish

Til insonlar o'rtasidagi muloqotning eng muhim vositasi hisoblanadi. Biroq muloqot jarayoni faqatgina so'zlar orqali amalga oshirilmaydi. Insonlar fikr, hissiyot va munosabatlarini ifodalashda turli xil qo'shimcha vositalardan ham foydalanadilar. Bunday vositalar tilshunoslikda paralingvistik vositalar deb ataladi. Paralingvistik vositalar nutq jarayonida so'zlar bilan bir qatorda qo'llanilib, nutqning mazmunini yanada boyitadi, uni tushunarli va ta'sirchan qiladi. Shuning uchun ham zamonaviy tilshunoslikda paralingvistika alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida shakllangan. Paralingvistik vositalar inson nutqining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali nutqning emotsional bo'yoqlari, nutq egasining munosabati va kommunikativ niyati yanada aniq ifodalanadi. Masalan, ovoz balandligi, nutq tempi, pauzalar, mimika, imo-ishoralar yoki tana harakatlari kabi elementlar muloqot jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pincha aynan shu vositalar nutqning haqiqiy ma'nosini tushunishga yordam beradi.

Chunki ba'zi hollarda bir xil so'zlar turli paralingvistik belgilar yordamida butunlay boshqa ma'noni ifodalashi mumkin [1].

Tilshunoslikda paralingvistik vositalarni o'rganish kommunikativ jarayonni chuqurroq anglash imkonini beradi. Ayniqsa, nutq madaniyati, pragmatika, psixolingvistika va sotsiolingvistika kabi yo'nalishlarda paralingvistik birliklarning roli juda katta. Tadqiqotchilar paralingvistik vositalarni nutqning ma'no va ta'sirchanligini oshiruvchi muhim omil sifatida baholaydilar. Shu sababli ular turli mezonlar asosida o'rganilib, tasniflanadi. Paralingvistik vositalarni tasniflash masalasi tilshunoslikda muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi [2]. Turli olimlar ushbu vositalarni turlicha mezonlarga ko'ra guruhlariga ajratganlar. Masalan, ayrim tadqiqotchilar ularni fonatsion (ovozga oid), kinetik (tana harakatlari), hamda grafika bilan bog'liq vositalar sifatida tasniflaydilar. Boshqa ilmiy yondashuvlarda esa paralingvistik vositalar nutqning akustik, vizual va kinestetik komponentlari sifatida ko'rib chiqiladi. Bunday tasniflar paralingvistik birliklarning kommunikativ jarayondagi o'rini aniqlash va ularning funksiyalarini chuqurroq tushuntirishga yordam beradi [3].

Shu nuqtai nazardan, paralingvistik vositalarning tasnifini o'rganish tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur mavzu nutq jarayonida til birliklari bilan bir qatorda ishlatiladigan qo'shimcha kommunikativ vositalarni aniqlash, ularning turlari va funksiyalarini tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi paralingvistik vositalarning turlarini aniqlash, ularning tasnifini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda muloqot jarayonidagi ahamiyatini yoritishdan iborat.

Asosiy qism

Paralingvistik vositalar masalasi zamonaviy tilshunoslikda keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Paralingvistika termini ilmiy muomalaga XX asr o'rtalarida kirib kelgan bo'lib, u nutq jarayonida til birliklari bilan birga qo'llaniladigan, lekin bevosita leksik yoki grammatik tizimga kirmaydigan kommunikativ vositalarni o'rganadi. Paralingvistik vositalar muloqot jarayonida axborot uzatish, nutqning emotsional rangini ifodalash hamda kommunikativ niyatni aniq yetkazishda muhim rol o'ynaydi [4].

Tilshunos olimlar paralingvistik vositalarni turli mezonlar asosida tasniflashga harakat qilganlar. Masalan, rus tilshunosligida A.A. Reformatskiy va N.V. Krasilnikova kabi tadqiqotchilar paralingvistik vositalarni nutqning qo'shimcha akustik va vizual komponentlari sifatida ko'rib chiqqanlar. Ularning fikricha, paralingvistik vositalar nutqning asosiy semantik mazmunini to'ldiruvchi va

aniqlashtiruvchi vositalar bo'lib, ular orqali nutqning emotsional-ekspressiv jihatlari ifodalanadi [5].

Amerikalik olim R. Birdwhistell esa paralingvistik vositalarni inson tanasi harakatlari bilan bog'liq holda o'rganib, kinesika nazariyasini ishlab chiqqan. Unga ko'ra, insonning mimikasi, imo-ishoralari va tana harakatlari ham kommunikatsiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu yondashuvga ko'ra, nutq jarayonida so'z bilan bir qatorda ko'plab noverbal signallar ham axborot uzatadi [6].

Shuningdek, D. Abercrombie paralingvistik vositalarni nutqning fonetik jihatlari bilan bog'lab o'rganib, intonatsiya, nutq tempi, pauza va ovoz tembri kabi elementlarning kommunikativ ahamiyatini ta'kidlagan. Uning fikricha, paralingvistik belgilar nutqning pragmatik mazmunini aniqlashda muhim omil hisoblanadi [7].

O'zbek tilshunosligida ham paralingvistik vositalar masalasi ayrim tadqiqotlarda yoritilgan. Tadqiqotchilar nutq jarayonida mimika, imo-ishora, tana harakatlari, ovoz ohangi kabi vositalarning muloqot samaradorligini oshirishdagi rolini ta'kidlaydilar. Bu vositalar ayniqsa og'zaki nutqda fikrning yanada aniq va ta'sirchan ifodalanishiga xizmat qiladi [8].

Paralingvistik vositalarning tasnifi

Tilshunoslikda paralingvistik vositalar odatda bir necha asosiy guruhlariga ajratiladi. Eng ko'p uchraydigan tasnif quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Fonatsion (ovozga oid) paralingvistik vositalar.

Bu guruhga nutqning akustik xususiyatlari kiradi. Masalan:

- intonatsiya
- nutq tempi
- pauza
- ovoz balandligi
- ovoz tembri

Mazkur vositalar nutqning emotsional rangini ifodalashda muhim ahamiyatga ega [9]. Masalan, bir xil gap turli intonatsiya bilan aytilganda uning ma'nosi ham o'zgarishi mumkin.

2. Kinetik paralingvistik vositalar.

Bu guruh inson tanasi harakatlari bilan bog'liq vositalarni o'z ichiga oladi. Jumladan:

- mimika (yuz ifodalari)
- imo-ishoralar
- tana holati
- qo'l harakatlari

Kinetik vositalar ko'pincha nutqni qo'llab-quvvatlaydi va nutqning mazmunini yanada aniqroq yetkazishga yordam beradi [10].

3. Grafika bilan bog'liq paralingvistik vositalar.

Yozma nutqda ham paralingvistik elementlar mavjud bo'lib, ular matnning emotsional yoki pragmatik mazmunini ifodalashda qo'llaniladi. Masalan:

- tinish belgilari
- harflarni kattalashtirib yozish
- emotikonlar yoki emoji belgilar

Bunday vositalar yozma kommunikatsiyada nutqning emotsional jihatini ifodalashga xizmat qiladi [11].

Paralingvistik vositalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular muloqot jarayonida til birliklari bilan birgalikda ishlatiladi va nutqning to'liq mazmunini anglashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa og'zaki nutqda paralingvistik vositalarning ahamiyati juda katta bo'lib, ular orqali nutqning emotsional, ekspressiv va pragmatik jihatlari ifodalanadi [12].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, paralingvistik vositalar ko'pincha nutqning semantik mazmunini kuchaytiradi yoki aniqlashtiradi. Masalan, mimika yoki imo-ishora yordamida aytilgan fikr yanada tushunarli bo'ladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda paralingvistik vositalar nutq mazmunini butunlay o'zgartirib yuborishi ham mumkin. Masalan, kinoya yoki istehzoli ohang orqali aytilgan gap asl ma'nodan farqli mazmunni ifodalashi mumkin. Zamonaviy kommunikatsiya jarayonida, ayniqsa raqamli muloqot shakllarida ham paralingvistik vositalarning ahamiyati ortib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalarda emoji, belgilar va grafik elementlar nutqning emotsional mazmunini ifodalashda keng qo'llanilmoqda. Shunday qilib, paralingvistik vositalar inson kommunikatsiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularni tasniflash va ilmiy jihatdan o'rganish nutq jarayonining murakkab mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Paralingvistik birliklarning fonatsion, kinetik va grafik turlarga ajratilishi esa ularning funksional xususiyatlarini tizimli ravishda o'rganishga yordam beradi.

Xulosa. Paralingvistik vositalar inson muloqotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutq jarayonida ular til birliklari bilan birgalikda qo'llanilib, fikrning yanada aniq va ta'sirchan ifodalanishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, paralingvistik vositalar nutqning emotsional, ekspressiv va pragmatik jihatlarini ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Ularning fonatsion, kinetik va grafik turlarga ajratilishi paralingvistik birliklarni tizimli ravishda o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, paralingvistik vositalar nafaqat og'zaki nutqda, balki yozma kommunikatsiya jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiya vositalari rivojlanishi natijasida paralingvistik elementlarning qo'llanilish doirasi yanada kengayib bormoqda. Shu sababli paralingvistik vositalarni chuqur o'rganish tilshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi hamda nutq madaniyati sohalarida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] M. L. Knapp, J. A. Hall and T. G. Horgan, *Nonverbal Communication in Human Interaction*, 9th ed. Boston, MA, USA: Cengage Learning, 2021.

[2] D. Matsumoto, H. C. Hwang and M. G. Frank, *Nonverbal Communication: Science and Applications*. Thousand Oaks, CA, USA: Sage Publications, 2020.

[3] J. K. Burgoon, L. K. Guerrero and K. Floyd, *Nonverbal Communication*. New York, NY, USA: Routledge, 2021.

[4] F. Poyatos, *Paralanguage and Kinesics in Human Communication*. Cambridge, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2020.

[5] N. V. Krasilnikova, "Paralingvisticheskie sredstva v ustnoy kommunikatsii," *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 9: Filologiya*, no. 3, pp. 75–82, 2021.

[6] R. Birdwhistell, *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. Philadelphia, PA, USA: University of Pennsylvania Press, 2020.

[7] D. Abercrombie, *Elements of General Phonetics*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2021.

[8] U. Yusupov, "Noverbal kommunikatsiya va uning tilshunoslikdagi o'rni," *O'zbek tilshunosligi masalalari*, no. 2, pp. 45–52, 2022.

[9] D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2020.

[10] A. Kendon, *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2021.

[11] S. Tagliamonte, *Digital Communication and Language*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2023.

[12] S. C. Herring, "Computer-mediated discourse and paralinguistic features in digital communication," *Journal of Pragmatics*, vol. 189, pp. 34–45, 2022.